

TORE LUND

Kuppvarning?

Om politisk tendens i *Fribytaren på Östersjön*.

Karl Warburg har beskrivit Viktor Rydbergs *Fribytaren på Östersjön* (1857) som en historisk äventyrsroman med vissa tendensinslag, riktade mot kyrklig intolerans och fanatism. Att författaren verkligen avsett en sådan tendens vet vi av hans egna ord. Victor Svanberg har hävdad att romanen även hade en dagsaktuell *politisk* tendens, riktad mot den dåvarande kronprinsen och politikerna i hans krets. Denna bild har också blivit etablerad inom Rydbergforskningen. Avsikten med min uppsats är att lyfta fram de skäl som talar mot den.

Forskningsläge

Enligt Warburg var *Fribytaren på Östersjön* "sprungen ur tvenne motiv, ett romantiskt och ett historiskt tendentiöst". Den romantiska sidan utgörs av själva äventyrshistorien: spännande händelser i en historisk miljö (svenskt 1600-tal). Ett av intrigens teman är en häxprocess. Men just i detta avsnitt vidgas romanen till en engagerad och inträngande beskrivning av den religiösa fanatismens mekanismer, och denna beskrivning var – fortfarande enligt Warburg – avsedd som en varning mot liknande strömningar inom den samtida kyrkan.¹ Att där fanns en sådan tendens hade Rydberg själv berättat för sin danske vän Otto Borchsenius; i ett brev 1875 skrev han att romanen kanske inte hade "utkommit i bokform, om jag icke funnit det en pligt att äfven på detta sätt [...] motarbeta den kyrklig-politiska reaktion, som under namnet

---

¹ Karl Warburg, *Viktor Rydberg. En lefnadsteckning, I*, Stockholm 1900, s. 368 f.

'nylutheranism' hotade från Tyskland öfversvämma vårt land."²

Svanberg hävdar i sin avhandling (1923) att *Fribytare*n också hade ett aktuellt tendensinslag av rent politisk natur.³ Romanen innehåller ett misslyckat kupp försök mot Karl XI:s förmyndarregering, iscensatt av en av riksrådets medlemmar, Bengt Skytte. Som frontfigur används hertig Adolf Johan, som var bror till den avlidne kung Karl X Gustaf och som i strid mot dennes testamente hade uteslutits ur regeringen. Inslaget bygger på trettonde delen av Anders Fryxells *Berättelser ur den svenska historien*,⁴ men de ganska amatörmässiga aktioner som Fryxell beskriver har i romanen förstärkts med en mer sinister "hemlig" del som aldrig når offentligheten och därför heller inte flutit in i historieskrivningen.

Svanberg menar att Rydberg velat leda läsarnas tankar till den bland liberalerna misstrodde kronprinsen (sedermera Karl XV), till det adliga "junkerparti"⁵ (lett av Henning Hamilton)

---

² Brev från Viktor Rydberg till Otto Borchsenius, odaterat [oktober 1875], Kongl. Bibliothek, Köpenhamn.

³ Victor Svanberg, *Rydbergs Singoalla. En studie i hans ungdomsdiktning*, Uppsala 1923, s. 22-30.

⁴ Anders Fryxell, *Berättelser ur svenska historien. Trettonde delen. Karl den elftes förmyndare. Förra afdelningen*, Stockholm 1846 (finns i elektronisk form på Projekt Runeberg). Bakgrunden behandlas på s. 1-30, medan hertigens samarbete med Bengt Skytte och hans försök att åter komma in i regeringen beskrivs på s. 60-80. – Rydberg flyttar kupp försöket från 1664 till 1662 för att kronologin skall gå ihop med romanens fribytarintrig, som hämtat sitt historiska underlag från just detta år. För att inte bryta mot den "verkliga" historien låter han 1662 års försök tystas ner och hänvisar i epilogen (s. 426) till att de sammansvurna senare skall göra ett nytt försök (d.v.s. det som Fryxell beskriver).

⁵ Junkerpartiet var en konservativ gruppering med stark ställning på riddarhuset under 1850-talet. Gruppen, som hade sitt främsta stöd bland den godsägande adeln, hade formerats vid 1850-51 års riksdag i reaktion mot ett förslag till representationsreform som ansågs missgynna adelsståndet. Namnet – som gruppen hade fått av sina fiender – syftade på Preussens reaktionära godsägareelit. Se *Nordisk familjebok*, 2. upplagan, band 13, Stockholm 1910 ("Junkrar"), *Svensk uppslagsbok*, band 14, Malmö 1933

som han samarbetade med, och till försöken att få Karl utsedd till regent i den sjuke kung Oskar I:s ställe. Svanberg använder ett tiotal sidor åt att underbygga en sådan analogiläsning och sammanfattar med en formulering som är på samma gång påståelig och försiktig:

Rydberg återfann i 1600-talets Sverige konturerna till den situation, som han och hans meningsfränder fruktade i 1850-talets Sverige: ett interregnum, en bångstyrig prins av blodet, som bör avstängas från andel i styrelsen, en med denna förbunden hänsynslös adelsgrupp, som icke väjer för lagbrott på vägen till makten och som skaffat sig hjälptrupper bland de ofrälse. Det är möjligt, att Rydberg velat ha och även fått sin roman läst som ett inlägg i dagspolitiken.⁶

Den avslutande garderingen ("det är möjligt, att...") hindrade inte att Svanbergs tes accepterades inom Rydbergsforskningen. Paul Gemer (1931) skriver att skildringen av intrigerna bakom hertig Adolf Johan "återgår såsom Svanberg visat, sannolikt på samtidens politiska förhållanden";⁷ Örjan Lindberger (1938) hävdar att Svanberg kunnat visa "att Skyttes sammansvärjning i fiktiv form återger vissa liberala farhågor för ökat adelsinflytande under Oskar I:s sjukdom",⁸ och Torsten Hegerfors (1960) menar att "Fribytarens skildring av den misslyckade adelskomplotten" var rikad mot kronprins Karl och mot "riddarhusets junkerparti med Henning Hamilton i spetsen".⁹ Hans Granlid sammanfattar i sin Rydbergsbok från 1973:

("Junkerpartiet") och *Nationalencyklopedin*, band 10, Höganäs 1993 ("Junkerpartiet").

⁶ Svanberg s. 25.

⁷ Paul Gemer, *Viktor Rydbergs ungdomsdiktning*, Stockholm 1931, s. 94.

⁸ Örjan Lindberger, *Prometeustanken hos Viktor Rydberg*, Stockholm 1938, s. 133.

⁹ Torsten Hegerfors, *Viktor Rydbergs utveckling till religiös reformator*, Göteborg 1960, s. 249.

Skildringen av häxprocesserna med fanatiska ortodoxa själaherdar som anstiftare får således uttrycka författarens häftiga motvilja mot den gammallutherska prästkyrkan, medan beskrivningen av den politiska sammansvärjningen får tjäna som varningsord till junkrarna kring kronprinsen, sedermera Karl XV. I denna tvefaldiga front ligger romanens tendens.¹⁰

Samtida uttalanden och reaktioner

Svanberg argumenterar för sin tes genom att visa på likheter mellan statskuppörsöket i romanens "då" och den politiska situationen i författarens och läsarnas "nu" (eller snarare: sin egen snävt beskurna bild av denna situation). Däremot undviker han att diskutera eventuella *olikheter*, eller att pröva argument som talar mot hans tes. Finns det något som talar *mot* att Rydberg i romanen velat varna för kronprinsen och hans kumpaner? Eller, om man vill kringgå frågan om författarens avsikter: är romanen skriven så, att det var naturligt för de samtida läsarna att uppfatta den på ett sådant sätt?

Till att börja kan vi konstatera att det inte finns något stöd för tesen i Rydbergs uttalanden om romanen. Som vi sett har han pekat på sin vilja att motarbeta de "nylutheranska" strömningar som hade sin främsta svenska stödpoint hos teologerna kring *Svensk kyrkotidning*. Någon politisk tendens nämner han inte. Vilket dock inte i sig är utslagsgivande,

---

¹⁰ Hans Granlid, *Vår dröm är frihet. En Viktor Rydbergbok*, Stockholm 1973, s. 36. Svanbergs tes dyker också upp i Clas Göran Palmgren, *Gåtan Henning Hamilton* (Stockholm 2000), s. 226 ff., som förklaring till Hamiltons tvekan att släppa in Rydberg i Svenska Akademien. – Birthe Sjöberg, som skrivit den enda monografin om Fribytaren (*Den historiska romanen som vapen. Viktor Rydbergs Fribytaren på Östersjön och hans ungdomsjournalistik*, Hedemora 2005), tar inte upp Svanbergs tes till diskussion. Däremot använder hon (på s. 117) vissa av hans exempel på paralleller mellan romanens 1660-tal och skrivsituationens 1850-tal, närmare bestämt den regentskapskris under 1857 som jag behandlar i avsnittet "Konfliktstruktur och händelseförlopp".

eftersom uttalandet gjordes 18 år efter att romanen skrevs och eftersom den kyrkligt-religiösa tendensen harmonierade med den bild av sig som Rydberg under tiden skapat. Om det funnits en politisk tendens skulle han ha kunnat glömma den både med hänsyn till sin image och för att den av Svanberg utpekade sakfrågan under tiden förlorat sin aktualitet.

Det finns heller inga samtida uppgifter om att läsare av *Fribytaren* uppfattat någon politisk tendens. Bara två recensioner är kända: *Jönköpingsbladet* 3.11.1857 samt *Post- och Inrikes Tidningar* 11.11.1857.¹¹ Ingen av dem lyfter fram statskuppfsöket, medan däremot båda pekar på skildringen av det svenska 1600-talets "andliga farsot", häxförföljelserna (dock utan att göra någon koppling till nutid). I de presentationer av Rydberg och hans verk som görs under hans livstid ges *Fribytaren* ett mycket sparsamt utrymme; den hamnar helt i skuggan av *Den siste athenaren* (1859), som genomgående uppfattas som inledningen till författarens idékamp.¹² De enda som (kortfattat) pekar på något idémässigt innehåll i *Fribytaren* är Karl Warburg (1876) och Otto Borchsenius (1875 och 1877), men i båda fallen är det den religiösa frågan som dras fram, och åtminstone Borchsenius bygger därvid på Rydbergs egna uppgifter.¹³ Sammanfattningsvis kan man säga att det finns få tecken på att romanen under Rydbergs livstid uppfattats som en idé- eller tendensskrift, och att de bedömare som alls tänkt i

---

¹¹ Det finns fler recensioner till den danska översättningen (1875), men jag har inte dragit in dem eftersom man från dansk horisont knappast haft anledning att associera till tjugo år gamla förvecklingar i svensk politik.

¹² Se t. ex. Rydbergspresentationerna av Axel Krook i *Aftonbladet* 9.9.1864, Karl Wetterhoff i *Ny Illustrerad Tidning* 11.11.1865, Birger Schöldström i *Svenska familj-journalen* 1872:1, Karl Warburg i *Svea. Folk-kalender 1877* (tryckt 1876), s. 127-143; Otto Borchsenius i *Illustreret Tidene* 14.11.1875 och i förordet till Viktor Rydberg, *Romerske Dage* (Köpenhamn 1877); Hermann Hofberg i *Svenskt biografiskt handlexikon*, band 2 (1876); Otto Sjögren i *Svenskt Biografiskt Lexikon* (1884); Urban von Feilitzen (signaturen Robinson) i *Vår tid*, 1878, s. 1-72 (omtryckt i *Realister och idealister. Tidsteckningar af Robinson*, 1, Uppsala 1885).

¹³ Warburg, 1876, s. 133; Borchsenius, 1875, s. 66; Borchsenius, 1877, s. ix.

denna riktning pekar i riktning mot häxprocesserna och den religiösa frågan.

Dock gäller även här att värdet av dessa "negativa" bevis är begränsat. Aktuella politiska anspelningar borde ha varit lättast att uppfatta när romanen var färsk, men hur den uppfattades *då* vet vi som synes ganska litet om.

Tyngdpunkten i analysen måste därför läggas på själva romanen: hur förhåller sig dess "då" till skrivsituationens "nu"? I sammanhanget är det viktigt att hålla ögonen både på det historiska material som Rydberg *utgått* från (Fryxells version av händelseförloppet) och på hur han *hanterar* det - vilka ändringar och tillägg som han gör i förhållande till Fryxell, och vad han behåller utan ändring.

Konfliktstruktur och händelseförlopp

Låt oss börja med det politiska och statsrättsliga läget. I Fryxells och Fribytarens 1660-tal finns en död kung, en minderårig kronprins som senare skall bli enväldig kung, en förmyndar-regering som domineras av högadeln, samt en bror till den döde kungen som med stöd av dennes testamente vill ha en plats i regeringen trots att han (som utlänning) inte har formell rätt till det. I det 1850-tal där romanen skrivs finns en kung vars hälsa börjat vackla, och en vuxen kronprins vars lagliga rätt till tronföljden är klar men som liberalerna vill hålla borta från makten så länge som möjligt, bland annat med hänvisning till hans högadliga vänner. De strukturella likheterna mellan de båda konflikterna är inte särskilt påfallande. Svanberg diskuterar inte detta utan söker istället finna likheter i själva *situationen*, nämligen att det i båda fallen handlar om "utmaningar" mot den befintliga ordningen (hertig Adolf Johan och hans bundsförvanters utmaning mot förmyndar-regeringen å ena sidan, kronprins Karls och junkrarnas föreställda utmaning mot grundlagen å den andra). Hertigens utmaning gestaltas i romanen som en sammansvärjning och ett kupp försök; Svanberg försöker visa att det (åtminstone i

liberalernas ögon) funnits tendenser till något liknande när romanen skrevs. "Ett interregnum, en bångstyrig prins av blodet, som bör avstängas från andel i styrelsen, en med denna förbunden hänsynslös adelsgrupp, som icke väjer för lagbrott på vägen till makten...".

Denna situationsbild bygger i huvudsak på den konstitutionella krisen vid kung Oskar I:s sjukdom. Kungens hälsa hade under en tid varit dålig; att ställa diagnosen – hjärntumör – låg dock bortanför de dåtida läkarnas möjligheter. I slutet av maj 1857 blev han hastigt sämre och förlorade talförmågan. Att han skulle kunna fungera som stats- och regeringschef var uteslutet, men problemet var svårlöst eftersom 1809 års regeringsform – den i sammanhanget aktuella grundlagen – inte förutsåg möjligheten av att kungen skulle kunna bli långvarigt oförmögen att sköta sina uppgifter. Sommarmånaderna hanterades med provisorier, alltmedan hovet mörkade kungens tillstånd och läkarna försökte bota honom med salta bad och vila. När hösten närmade sig utan någon bättring sydde ledande politiker (främst riksdagens starke man, Henning Hamilton, och regeringens starke man, den liberale finansministern Gripenstedt) ihop ett förslag som genom en kreativ grundlagstolkning öppnade vägen för att låta kronprinsen överta regentskapet. Förslaget väckte stark kritik i den liberala pressen, men godkändes av alla fyra riksdagsstånden. Det är under dessa upprörda debatter, i september 1857, som beskyllningar om grundlagsbrott och statskupp far genom luften (för att sedan snart tystna igen, efter att regentskiftet genomförts utan större problem).¹⁴

---

¹⁴ Om regentskapskrisens statsrättsliga aspekter, se Fredrik Lagerroth, "Ett grundlagsbrott och dess motivering. Om tillkomsten av 1857 års regentskap". *Statsvetenskaplig tidskrift* 25(1922) s. 173-210. Se även Andreas Tjerneld, "Oscar I", i *Svenskt biografiskt lexikon*, band 28 (1994), s. 368 ff. Om Gripenstedts och Hamiltons samarbete för att lösa frågan, se Olle Gasslander, *J. A. Gripenstedt. Statsman och företagare*, Lund 1949, s. 210 ff.

Allt detta inträffade dock *efter* att Fribytarens sista avsnitt gått i tryck.¹⁵ Svanberg är medveten om detta, men lyfter inte fram det i sin argumentering utan försöker istället mjuka upp tidsgränserna: han påstår att kungens sjukdom var "länge väntad", och han skriver att "interimsregeringsfrågans sista faser [var] *de viktigaste, men icke de enda tillfällen*, då liberalerna trodde sig spåra författningsfientliga planer bakom junkerpolitiken". Kursiveringen är min. Vill man hävda att det finns politiska anspelningar i Rydbergs roman så bör man hålla sig till sådana händelser som författaren kunnat känna till när den skrevs; hämtar man sitt "viktigaste" stöd ur framtiden innebär det ett erkännande av att det övriga stödet är svagt. Det är sant att det bland liberalerna fanns en misstro mot kronprinsen och mot politikerna i hans omgivning; det är sant att det under 1856 hade förekommit varningar för att kungahuset skulle använda sin ökade popularitet till att stärka sin maktställning under den kommande riksdagen, och det är sant att frågan om interimsregeringar hade diskuterats vintern 1856-57 i samband med regeringens misslyckade försök att få till stånd en (i efterhand som nödvändig erkänd) ändring av regeringsformen.¹⁶ Men för att läsarna skulle kunna sätta dessa diskussioner och farhågor i samband med en ur historieböckerna lånad sammansvärjning i en äventyrsroman krävdes tydliga pekpinningar från författarens sida, och några sådana har enligt min mening inte påvisats.

Aktörer, motiv och program

Vare sig konfliktstruktur eller händelseförlopp i Fryxells historia erbjöd alltså någon uppenbar analogi till läsarnas "nu", och inte heller har Rydberg gjort någon omdiktning som

---

¹⁵ *Fribytaren på Östersjön* publicerades i Handelstidningens följetong från 5 januari till 26 maj 1857.

¹⁶ Om 1856 års oro för kungliga maktambitioner, se Sten Carlsson och Jerker Rosén, *Svensk historia. 2. Tiden efter 1718*, 3. uppl., Stockholm 1970, s. 325. Om interimsregeringsfrågan i riksdagen se Lagerroth.

påtagligt underlättat en sådan. Men hur ser det ut om man tittar på de inblandande *aktörerna* och deras motiv? Är det troligt att romanens hertig Adolf Johan ledde 1857 års läsares tankar till kronprins Carl, eller att Bengt Skytte fick dem att associera till junkrarna?

Kronprinsen hade, som sagt, länge betraktats med misstro av liberalerna. Hans önskan om en starkare kungamakt var välkänd, liksom hans negativa inställning till den liberala pressen. Emellertid hade den ståtliga prinsen med tiden vunnit en betydande popularitet, både genom sin personliga charm och genom sin kraftfulla hållning under Krimkriget.¹⁷ Även den kritiske Rydberg medger, i sina med romanen samtida artiklar i tidskriften *Tomtebissen*, att kronprinsens "rättframma humör" gjort honom populär i breda lager. Visserligen var han kanske inte känd för någon överlägsen intelligens, men däremot för "ridderlighet, redbarhet och manlig kraft". Ja, man kunde rentav säga att han hade "något av Karl XII i sitt väsen".¹⁸

Om Rydberg hade velat leda läsarnas tankar till prins Karl när de läste om statskupsförsöket i *Fribytare*n, så borde han rimligen ha utrustat dess pretendent med drag som påminde om honom. Ett visst spelrum måste han ha haft, eftersom Adolf Johan, hertig av Pfalz-Zweibrücken, inte hörde till de mera kända gestalterna i den svenska historien. Men denna poetiska frihet utnyttjas inte; istället tecknas hertigen precis lika negativt som hos Fryxell. Inskränkt, narraktig, odräglig, obeslutsam, misstänksam och opålitlig – en fullständigt hopplös typ som inte ens hans allierade kan betrakta med

---

¹⁷ Om kronprinsen, se Sven Eriksson, *Carl XV*, Stockholm 1956. Om hans del i kampanjen mot den liberala pressen 1850-51, se kap. 14 (s. 190-205), om hans genom Krimkriget säkrade popularitet se kap. 18, isht s. 250-251. Jfr också Carlsson & Rosén s. 327.

¹⁸ *Tomtebissen* nr 3 (12/2 1857, "Junkermoralitet"), nr 17 (30/9 1857, "Tomtebissen går till hofs") och nr 20 (26/11 1857, "Tidens tecken"). Texterna finns tillgängliga i Birthe Sjöberg, *Den politisk-satiriske Viktor Rydberg. Tomtebissen 1857*, Hedemora 2009.

annat än förakt.¹⁹ Charm? Inte en gnutta. Popularitet? Inte en chans.

Hertig Adolf Johan och kronprins Karl, båda porträtterade i 20-årsåldern

Även Bengt Skytte är med liv och lust övertagen från Fryxell.²⁰ En lika slug som cynisk intrigör som outtröttligt arbetar för sin egen fördel, som alltid ser till att ha utgångar till hands, alltid bevarar sitt goda humör och alltid kommer ner med fötterna på jorden, en nihilist och fritänkare som gläds när han lyckas utså tvivel om allmänt accepterade föreställningar, en fantast som forskar lika livligt i filologin som i alkemin, kort sagt: en karaktär som ensam skulle kunna "utgöra ämnet för ett helt skådespel", som *Handelstidningens* teaterrecensent uttrycker det i september 1855.²¹ En gestalt mer olik Henning Hamilton är svår att tänka sig. Denne skulle visserligen långt senare avslöjas som förskingrare, men fram till dess hade han

---

¹⁹ Viktor Rydberg, *Fribytare på Östersjön*, Göteborg 1857, s. 19-20. Jämför Fryxell s. 1ff. – 1857 års upplaga av *Fribytare* finns fritt tillgänglig på Litteraturbanken (<http://litteraturbanken.se>).

²⁰ Se t. ex. Fryxells teckning av Skytte på s. 62 ff.

²¹ GHT 10.9.1855. Recensionen kan, som Svanberg (s. 17) påpekat, mycket väl vara skriven av Rydberg.

framstått som ett mönster av duglighet, redbarhet och heder, en arbetsmyra som plikttroget skötte sina många ämbeten och lika troget försvarade den bestående sociala, religiösa och moraliska ordningen.²² Inte heller liknar Skytte andra junkerledare, eller över huvud taget någon typisk konservativ politiker.

Således: romanens hertig liknade inte verklighetens prins, och Bengt Skytte liknade inte någon junker. Både hertigen och Skytte är tecknade efter Fryxell; uppenbarligen har Rydberg inte känt behov att modifiera dem för att förtydliga någon tendens. *En* sak har han dock ändrat på: relationen i deras förhållande. Hos honom är det Bengt Skytte som leder sammansvärjningen, och hertigen är bara hans tröga redskap. Hos Fryxell tycks däremot hertigen gå för egen maskin, medan Skyttes motiv för att hjälpa honom förblir oklara. Rydbergs omdiktning hade kunnat sättas in i ett politiskt-tendenttiöst perspektiv om det hade varit så att han uppfattat kronprinsen som junkrarnas redskap, med andra ord: om hans mål hade varit att förhindra ett adelsvälde. Hans uppsatser i *Tomtebissen* ger dock inget stöd för något sådant. Tvärtom: *Tomtebissens* kampanj under dess mest radikala period (våren 1857) riktar sig mot monarkin, dess mål är republik. Adeln får visserligen också sina slängar, men då främst för att den låter sig ledas och utnyttjas av kungahuset.²³ Att Rydberg skulle ha modifierat förhållandet mellan hertigen och Skytte av politiska

---

²² Se Palmgren s. 19 där den offentliga bilden av Hamilton behandlas. Avslöjandena som spräckte denna bild inträffade inte förrän 1881.

²³ Republikanism och kritik mot kungahuset: *Tomtebissen* nr 3 (12/2, ”Junkermoralitet”), nr 4 (26/2, ”Om kungsskjuts, hofpoesi, junkrar, hästkrakar och diverse annat”), nr 5 (12/3, ”Kometen kommer” och ”Statistiska uppgifter från Afrika”), nr 7 (8/4, ”Kortpengarne” och ”Återblick”). Om adelns förfall se nr 6 (27/3, ”Tidens tecken”), där det sägs att kungamakten behöver ”en beroende adel, som ej anser under sin värdighet att krypa i hoftrapporna” och ”en dum adel, för att kunna skapa ett krigsbefäl, som ej behöfver förbjudas tänka af det skäl, att det ej *kan* tänka”. Jfr också de båda uppsatserna i nr 7 (”Kortpengarna” och ”Återblick”) där alla fyra riksdagsständerna, inklusive adeln, beskrivs som manipulerade av kungahuset.

skäl verkar därför inte troligt. En naturligare förklaring är att han gjort det av litterära. Bengt Skytte *är* en intressantare centralgestalt än den triste hertigen, och han är också mer sannolik som ledare för den mer komplexa och spännande sammansvärjning som Rydberg manar fram.

Hos Fryxell framstår Adolf Johans motiv som enkelt: han vill in i regeringen av prestigeskäl, och för att han – enligt testamentet – har rätt till det. Något egentligt politiskt program har han inte, även om högadeln fruktar att hans inträde skulle kunna hota deras maktposition och minska deras möjligheter att regeringsvägen öka sitt godsinnhav. Fryxell gör också klart att i den mån hertigen hade något stöd, så kom det från de lägre stånden – från präster, borgare och bönder.

Det passar inte särskilt bra med den politiska situation som Rydberg enligt Svanberg ville peka på – d. v. s. en situation där liberalerna hotas av reaktionära adelsgrupper.²⁴ Samtidigt har Rydberg här haft stora möjligheter att avvika från Fryxell, eftersom han förflyttar tyngdpunkten från hertigens egna aktioner till en fiktiv hemlig sammansvärjning vars program han har möjlighet att skriva själv – just för att den (enligt fiktionen) aldrig kom till historikernas kännedom.

Men Rydberg använder inte denna frihet till att skapa några associationsbryggor till samtida svensk politik. Hans sammansvurna är lika drivna av personliga motiv som Fryxells hertig. De konkreta politiska åtgärder som står på deras program är bara avsedda som hjälpmedel för själva maktövertagandet. Först skall lågadeln vinnas genom att grevarna fråntas sina särskilda rättigheter, och sedan skall de ofrälse stånden vinnas genom ett års skattefrihet (finansierad genom indragningen av grevskapen).²⁵ Att läsarna skulle associera detta med riddarhusets konservativa falang är föga troligt, i synnerhet som flera av junkerledarna (inklusive Hamilton) själva var grevar. Däremot kan programmet

---

²⁴ Svanberg s. 23.

²⁵ Rydberg, *Fribytare på Östersjön*, s. 22.

motiveras av spänningsskapande intrigs-kål, eftersom dess funktionella populism kan antas öka kuppmaakarnas chanser.

Svanberg försöker underbygga sin analogi genom att förklara junkerpartiet som lika idétomt som romanens sammansvärjning.²⁶ Likheten mellan då och nu skulle alltså ligga i det som saknas. Som pekpinne betraktat är det inte särskilt tydligt. Lindberger tycks vilja förstärka argumentationen på denna punkt. Han deklarerar nämligen att "junkermåtalitetens yttringar på det sociala planet bestod i tendensen att efter tyskt mönster införa statarsystemet vid allt flera gods" och fortsätter med att citera ett uttalande från 1856 att statarsystemet var att jämställa med livegenskap.²⁷ Detta hade så kunnat knytas till Rydbergs roman, eftersom det där av ett dechiffrerat dokument framgår att en av de sammansvurna "tillochmed [föreslår] att frälsebönderna skola göras lifegne".²⁸ Fast egendomligt nog gör inte Lindberger det, utan drar i stället fram en i sammanhanget ganska irrelevant scen där adliga gårdsrätten uppläses.²⁹ Hegerfors tar dock upp livegenskapstråden igen och fogar ihop den på det nyss angivna sättet.³⁰ Som koppling mellan romanens sammansvärjning och 1850-talets politiska verklighet är det hela ändå ganska långsökt. Däremot har det dechiffrerade avslöjandet en klar intrigmässig funktion i romanen, eftersom det ger en förklaring till att Vanloo (den kraftfulle aktören på berättelsens "goda" sida) överhuvudtaget bryr sig om att rädda den ur hans perspektiv tämligen usla förmyndarregeringen.³¹

---

²⁶ Svanberg s. 23 och 25.

²⁷ Lindberger s. 133.

²⁸ Rydberg, *Fribytare på Östersjön*, s. 178.

²⁹ Lindberger s. 133-134.

³⁰ Hegerfors, s. 249.

³¹ Rydberg, *Fribytare på Östersjön*, s. 176-179.

Slutsatser

Svanbergs tes innebär innebär att romanens statskuppöversök innehåller (eller åtminstone avsetts innehålla) en igenkännbar analogi med skrivsituationens politiska nu, och att denna analogi var avsedd att påverka läsaren i en viss dagsaktuell politisk fråga.

Jag har här sökt sammanställa de argument som talar mot detta, nämligen:

- att det inte finns några tecken på att samtida läsare eller bedömare uppfattat någon sådan tendens
- att författaren, när han i efterhand uttalade sig om romanens tendens, inte förlägger den åt detta håll
- att den "nu-bild" som Svanberg använder i sin analogi till väsentliga delar bygger på händelser som ännu inte inträffat när romanen skrevs
- att det historiska förlopp som Rydberg lånar av Fryxell lämpar sig illa för den antagna analogin, såväl vad gäller konfliktens struktur och parternas målsättningar som de ledande aktörernas personligheter
- att Rydberg heller inte använder sina möjligheter att i romanen modifiera Fryxells material till att uppnå någon bättre överensstämmelse i dessa avseenden,
- samt att de ändringar han ändå gör kan förklaras med rent litterära skäl, d. v. s. som resultatet av en strävan att åstadkomma en bra äventyrsroman. En avsikt som också går ihop med författarens skrivsituation: som nytillträdd redaktör för tidningens upplagemässigt viktiga följetong, med ansvar för att ge läsarna lättläst och spännande underhållning.